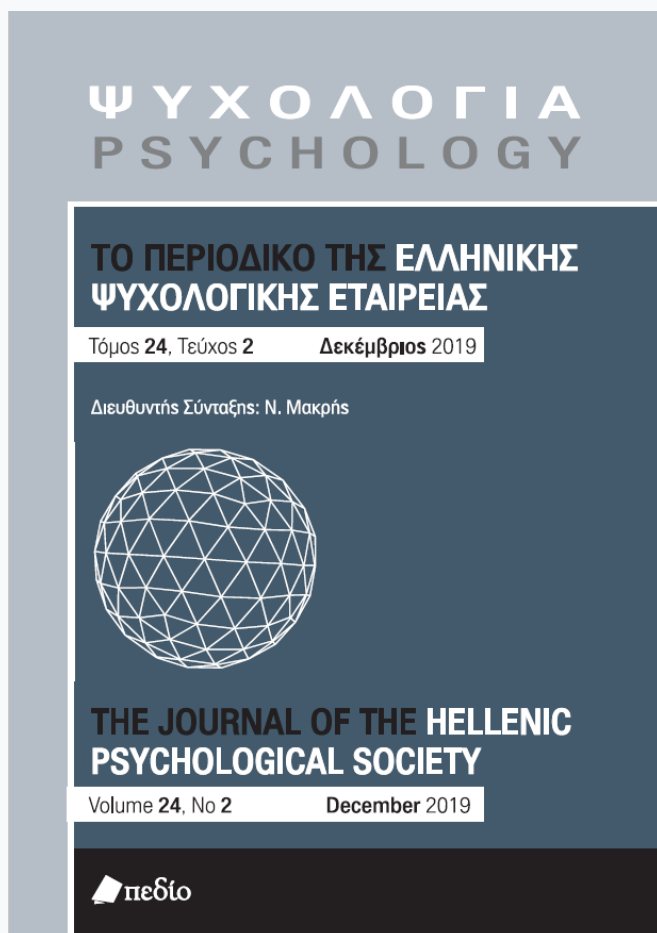

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 24, No 2 (2019)

Special section: Political Psychology in an 'anti'-politics era

ΣΥΖΗΤΗΣΗ Πολιτική Ψυχολογία, διαδρομές και σύγχρονα διακυβεύματα

Μαρία Δικαίου

doi: [10.12681/psy_hps.24922](https://doi.org/10.12681/psy_hps.24922)

Copyright © 2019, Μαρία Δικαίου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Δικαίου Μ. (2019). ΣΥΖΗΤΗΣΗ Πολιτική Ψυχολογία, διαδρομές και σύγχρονα διακυβεύματα. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 24(2), 145–149. https://doi.org/10.12681/psy_hps.24922

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Πολιτική Ψυχολογία, διαδρομές και σύγχρονα διακυβεύματα

ΜΑΡΙΑ ΔΙΚΑΙΟΥ¹

Εισαγωγή

Στόχος αυτού του σύντομου κειμένου είναι να σχολιάσει τα άρθρα που φιλοξενεί η έκδοση του πρώτου τεύχους της Πολιτικής Ψυχολογίας στην Ελλάδα. Πρόκειται για μελέτες που προέρχονται από το χώρο της Κοινωνικής ψυχολογίας και αυτό καθιστά ευθύς εξαρχής, έκδηλη την ιδιαιτερότητα του «βλέμματος» (Χρυσόχοου, 2005) με την οποία προσεγγίζουν τα εν προκειμένω ερευνητικά τους αντικείμενα. Αναφέρομαι όχι μόνο στη θεματικές-αντικείμενα μελέτης των εργασιών αλλά κυρίως στις θεωρητικές προσεγγίσεις και τις επιστημολογικές παραδοχές στις οποίες στηρίζονται.

Πέραν τούτου, μια εντόπια παραγωγή κοινωνιοψυχολογικών μελετών σαν αυτή που φιλοξενείται σε αυτό το τεύχος και που λαμβάνει χώρα στη δεδομένη ιστορική συγκυρία, δεν μπορεί παρά να συνδέεται με τα ευρύτερα κοινωνικοπολιτικά διακυβεύματα της εποχής και να «δηλώνει» τον τρόπο με τον οποίο οι συγγραφείς προσλαμβάνουν (με κοινωνιοψυχολογικούς όρους) αυτή την εποχή (τουλάχιστον εμμέσως). Με τον ίδιο τρόπο και η ματιά του αναγνώστη από τη πλευρά μου, εξαρτάται και αυτή από πολύ συγκεκριμένους όρους θεωρητικών, φιλοσοφικών και ιδεολογικών δυνατοτήτων.

Η «διαπλοκή» των ευρύτερων πολιτικών διακυβευμάτων με τη κοινωνιοψυχολογική έρευνα συγκροτεί μία θεματική που και στην ελληνική πραγματικότητα εμφανίζεται με όλο και μεγαλύτερη συχνότητα και με ποικίλους τρόπους. Θα αναφέρω εδώ μελέτες που αφορούν κρίσιμα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα, όπως αυτή της Μ. Χαρίτου-Φατούρου (2003) για τον «*Βασανιστή ως όργανο κρατικής εξουσίας*», τις μελέτες για τη μειονοτική επιρροή (Παπαστάμου και Μιούνου, 2008) την κριτική λογοψυχολογική κατασκευή ταυτοτήτων και την ιδεολογία (Figgou & Condor, 2007; Sapountzis, Figgou, Bozatzis, Gardikiotis & Pantazis, 2012) μέχρι τις τιτλοφορούμενες ως πολιτικής ψυχολογίας ειδικές εκδόσεις όπως τα ελληνόγλωσσα εισαγωγικά βιβλία (Μαρκουλής & Δικαίου, 2005; Χρυσόχοου & Ιατρίδης, 2013), τα άρθρα που φιλοξενούνται σε αυτό το ειδικό τεύχος, όλα δείχνουν μια δυναμική ερευνητική δραστηριότητα. Δείχνουν επίσης μια προσπάθεια από πλευράς των κοινωνικών επιστημόνων, να συμμετάσχουν στη συζήτηση για το πώς μπορούν να συνεισφέρουν οι κοινωνιοψυχολογικές διαδικασίες στη κατανόηση της πολιτικής πραγματικότητας και των πολιτικών φαινομένων γενικότερα. Για να γίνει όμως κατανοητή αυτή η προσπάθεια, χρειάζεται να παρακο-

1. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Μαρία Δικαίου, Τμήμα Ψυχολογίας, Α.Π.Θ., 54124, Θεσσαλονίκη. Email: mdikaiou@psy.auth.gr

λουθήσουμε πολύ σύντομα, την πορεία εξέλιξης της Πολιτικής Ψυχολογίας στο χρόνο.

Λίγα λόγια για την ιστορία της Πολιτικής Ψυχολογίας

Η μελέτη της λεγόμενης «πολιτικής συμπεριφοράς» και των πολιτικών φαινομένων δεν είναι γνώρισμα μιας εποχής και μιας επιστήμης. Αντίθετα, οι συζητήσεις στο θεωρητικό πεδίο για την έννοια του *πολιτικού* ως διακριτής διάστασης της *πολιτικής*, έχει τις ρίζες της στην προϊστορία των επιστημών και το φιλοσοφικό διάλογο που διεξάγεται διά μέσου των αιώνων για την έννοια της *πόλεως* και του *πολίτη* στο πλαίσιο της δημοκρατίας. Έτσι λοιπόν η όποια προσπάθεια επιχειρείται σήμερα για τη χρονολογική οριοθέτηση της εγκαθίδρυσης του γνωστικού αντικείμενου της Πολιτικής Ψυχολογίας, δεν μπορεί πάρα να λάβει υπόψη την πορεία εξέλιξης αυτών των συζητήσεων σε συνδυασμό με τις κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες της εκάστοτε εποχής. Όντας προϊόν μιας διαρκούς ιστορικής επεξεργασίας, η Πολιτική Ψυχολογία, όπως άλλωστε και οποιαδήποτε άλλη κοινωνική επιστήμη, αποτελεί σημείο σύγκρουσης μεταξύ αντιτιθέμενων ιδεολογικών ρευμάτων, θεωρητικών προσεγγίσεων και μεθοδολογιών. Η επίσημη θεσμοθέτηση του γνωστικού της κειμένου γίνεται το 1978, όταν ιδρύεται η Διεθνής Εταιρεία Πολιτικής Ψυχολογίας στις ΗΠΑ και δημιουργείται το αντίστοιχο διεθνές περιοδικό. Η χρονολογία αυτή αποτελεί σταθμό στην εξέλιξη του εν λόγω αντικείμενου γιατί τότε κατοχυρώνεται θεσμικά η Πολιτική Ψυχολογία ως διακριτό πεδίο επιστημονικής συζήτησης.

Στο διάστημα που μεσολάβησε από το 1978 ως σήμερα, δεδομένων των ραγδαίων κοινωνικο-πολιτικών αλλαγών και των συνεπειών που είχαν σε ποικίλα σημεία του πλανήτη με τη δημιουργία συγκρούσεων, πολέμων, βίας και τρομοκρατίας, η αύξηση του ενδιαφέροντος των επιστημόνων για την μελέτη και κατανόηση των πολιτικών φαινο-

μένων σε μικρο και μακροεπίπεδο, έγινε πιο αισθητή, ιδιαίτερα στον Ευρωπαϊκό χώρο.

Αυτό φαίνεται από την αύξηση της κυκλοφορίας του περιοδικού, τα ολοένα και περισσότερα παραρτήματα Πολιτικής Ψυχολογίας σε διαφορετικές χώρες, τη δημιουργία προγραμμάτων σπουδών σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο, και τέλος την εκδοτική δραστηριότητα σε αυτό το πεδίο. Σήμερα υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός εισαγωγικών βιβλίων που απευθύνονται σε προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές ενώ όλοι σχεδόν οι μεγάλοι εκδοτικοί οίκοι αναμεσα στους οποίους Cambridge, Oxford, and Routledge, έχουν καθιερώσει σειρά εκδόσεων στην Πολιτική Ψυχολογία.

Φαίνεται επίσης, από την διαρκώς διευρυνόμενη θεματολογία του περιοδικού. Στα χρόνια που ακολούθησαν μετά το 1978, η Πολιτική Ψυχολογία ακολουθεί πολλούς και διαφορετικούς δρόμους αφού αντλεί από όλα σχεδόν τα πεδία της Ψυχολογίας και από όλες τις προσεγγίσεις. Είναι ενδιαφέρον ότι στις παραδοσιακές ψυχολογικές προσεγγίσεις, προστίθενται σήμερα αναλύσεις που βλέπουν τα πολιτικά φαινόμενα από νευρολογική και βιολογική σκοπιά ή ακριβώς αντίθετα, από κοινωνικο-κονστрукτιονιστική σκοπιά, αναλύοντας τη νοηματοδότηση και την ρητορική των ποικίλων χρήσεων του όρου *πολιτική*.

Πολύ περιληπτικά θα μπορούσε να πει κανείς ότι ο όρος Πολιτική Ψυχολογία, με δεδομένα τα δάνεια της από διαφορετικούς και πολύ συχνά αντικρουόμενους χώρους φιλοσοφικής σκέψης, λειτουργεί σήμερα πολύ περισσότερο ως τίτλος ομπρέλα που ενέχει πολλές και διαφορετικές προσεγγίσεις και κατευθύνσεις παρά ως κάτι που σηματοδοτεί ένα συγκεκριμένο διακριτό μοντέλο ανάλυσης κοινωνιοψυχολογικών δεδομένων. Αυτό με τη σειρά του δημιουργεί δυσκολίες στο να πούμε τι είναι, και το πιο σημαντικό, τι δεν είναι πολιτική ψυχολογία.

Σαν πρώτο βήμα για τη συζήτηση που ακολουθεί, θα πρότεινα ότι κάθε κοινωνιοψυ-

χολογική έρευνα που μας κάνει να αναστοχαστούμε τη δράση μας, όχι μόνο σε επίπεδο θεωρητικής σύλληψης και μεθοδολογίας ερευνών αλλά και σε επίπεδο της υπέρπυσης επιστημολογίας των ερευνών, είναι πολιτική.

Τα άρθρα του παρόντος τεύχους και η σχέση τους με την πολιτική και το πολιτικό

Από τις επιμέρους επιστήμες που ενεπλάκησαν στην ερμηνεία των πολιτικών φαινομένων διαχρονικά στον επίσημο θεσμοθετημένο επιστημονικό χώρο, η Πολιτική Επιστήμη και η Ψυχολογία – η Κοινωνική Ψυχολογία ιδιαίτερα- εμφανίζονται να έχουν ιστορικά την πιο μακρόχρονη αλληλόδραση (Μαρκουλής και Δικαίου, 2005). Γι' αυτό και οι πιο δημοφιλείς διαχρονικά θεωρητικές συζητήσεις ανάμεσα στην ψυχολογία και τους πολιτικούς επιστήμονες αφορούν αυτή την αλληλόδραση, προσπαθώντας να εντοπίσουν τι έχει προσφέρει η Ψυχολογία και τι έχει προσφέρει η πολιτική επιστήμη στην κατανόηση της πολιτικής συμπεριφοράς των ελίτ και των καθημερινών ανθρώπων (Huddy, Sears & Levy, 2013). Μια πρώτη απάντηση σε αυτό το ερώτημα είναι ότι υπάρχουν πολύ περισσότερα κοινά στοιχεία αναμεσα στις δυο επιστήμες από ό,τι διαφορές.

Η πολιτική επιστήμη με εξαίρεση την πολιτική φιλοσοφία, δανειζόμενη ερμηνευτικά μοντέλα από την Ψυχολογία, υιοθετεί σε ένα μεγάλο κομμάτι των μελετών της ιδίως για θέματα εκλογικής συμπεριφοράς των πολιτών (Baka, Figgou & Triga, 2012) η ακόμα λήψης αποφάσεων των εκάστοτε διοικούντων σε θέσεις εξουσίας (Huddy, Sears & Levy, 2013), μια αμιγώς ψυχολογική ατομοκεντρική θεώρηση. Ο ατομοκεντρισμός βασιζόμενος στο άτομο και στο διαχωρισμό του «εσωτερικού» από τον «εξωτερικό» κόσμο και θεωρώντας ότι η ανθρώπινη δραστηριότητα είναι απόρροια της συνάρθρωσης ενδογενών και εξωγενών παραγόντων, αποτέλεσε για

εύλογους λόγους, το πιο πρόσφορο πλαίσιο ερμηνείας σχεδόν όλων των διαστάσεων της πολιτικής συμπεριφοράς από το ατομικό μέχρι το συλλογικό πεδίο και αυτό κυριάρχησε τόσο στη πολιτική επιστήμη όσο και στην νέο-ιδρυθείσα πολιτική ψυχολογία για πολλά χρόνια (Μαρκουλής & Δικαίου, 2005· Δικαίου, Φίγγου & Μπάκα, 2010). Αντιρρήσεις στη φιλοσοφία του ατομοκεντρισμού έχουν υπάρξει ιστορικά, και συνεχίζουν να υπάρχουν, πάρα πολλές και σε όλο το φάσμα της κοινωνικής επιστήμης. Από αυτές επιλέγω να σταθώ πολύ επιγραμματικά, σε δυο σημεία.

Το πρώτο έχει να κάνει με τη συζήτηση *περί πολιτικού* και τη διάκριση *του πολιτικού* (*political*) από τη *πολιτική* (*politics*) στο χώρο της πολιτικής επιστήμης. Παρότι οι δυο αυτές έννοιες είναι αλληλένδετες, δεν είναι ταυτόσημες. Σύγχρονοι στοχαστές (Schmitt, 1976· Laclau & Mouffe· 1985, Mouffe, 2005· Σταυρακάκης & Σταφυλάκης, 2008) υποστηρίζουν ότι το *πολιτικό* είναι οντολογικό στοιχείο και ορίζεται στη βάση του «ανταγωνισμού» που διέπει τις σχέσεις με τον άλλο (φίλο ή εχθρό) σε μια πλουραλιστική κοινωνία. Η ύπαρξη του άλλου και η αναγνώρισή του από πλευράς μας, αποτελεί βασικό στοιχείο συγκρότησης της ταυτότητάς μας. Κομβικό σημείο αυτής της φιλοσοφικής θεώρησης είναι ότι οι κοινωνίες συγκροτούνται στη βάση της εναντίωσης και της σύγκρουσης και όχι στη βάση της συναινετικής ομοφωνίας (κάτι που επιδιώκει ο φιλελευθερισμός). Εξάλλου, παράλληλα με τη σύγκρουση, η ανομοιογένεια και οι αντιφάσεις, ως στοιχεία της διαλεκτικής φύσης της πλουραλιστικής κοινωνίας, αποτελούν την κανονικότητα και όχι την απόκλιση από την κανονικότητα. Τα δυο αυτά χαρακτηριστικά, η συγκρότηση ταυτότητας με βάση τον άλλο, και η ερμηνεία των αντιφάσεων ως κανονικότητα, αποτελούν συστατικά στοιχεία του σχολιασμού που καταθέτουν οι συγγραφείς σε όλα σχεδόν τα άρθρα που συγκαταλέγονται σε αυτό το τεύχος.

Το δεύτερο σημείο έχει να κάνει με την εννοιολόγηση του όρου πολιτική (*politics*)

και του τρόπου με τον οποίο συνδέεται με κοινωνιο-ψυχολογικά φαινόμενα. Η πολιτική (politics) αναφέρεται, σύμφωνα με τους ίδιους στοχαστές, στο σύνολο των Λόγων (reasons) και των πρακτικών, θεσμικών και κοινωνικών που υιοθετούνται σε μια κοινωνία, δημιουργώντας ταυτίσεις και συγκροτώντας ταυτότητες ανάμεσα σε ανομοιογενή σύνολα. Η πολιτική επομένως, με αυτή την έννοια, είναι έκφανση του πολιτικού και χαρακτηρίζει όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες, θεσμικές ή μη, που στοχεύουν είτε στην διατήρηση είτε στην αποδόμηση του status quo.

Σε αυτό το πλαίσιο, κοινωνιοψυχολογικά φαινόμενα σαν αυτά που μελετώνται στο παρόν τεύχος (κατασκευή ταυτοτήτων, κατασκευή ιδεολογιών, κοινωνικές αναπαραστάσεις της διαφορετικότητας, πολιτική συμμετοχή, κοινωνική αλλαγή, μηντιακή επιρροή) αποτελούν συστατικά στοιχεία της λειτουργίας της πολιτικής και ως τέτοια έχουν άμεση σχέση με την αλληλόδραση αναμεσά στο πολιτικό, την πολιτική και το ψυχολογικό. Για αυτό και δεν πιστεύω ότι είναι χρήσιμος ο διαχωρισμός αναμεσά σε πολιτική και μη πολιτική Ψυχολογία. Η Ψυχολογία γενικά και ανεξάρτητα από τις επιμέρους κατευθύνσεις της, είναι πολιτική, γιατί διαχειρίζεται και καλλιεργεί μέσω των εκφραστών της, μορφές εξουσίας. Πολύ δε περισσότερο όταν, σύμφωνα με τις απόψεις του Gramsci (Mouffe, 2014), οι κοινωνιοψυχολογικές πρακτικές τις οποίες υιοθετούμε, συμβάλουν στη συγκρότηση και τη διατήρηση ή την αμφισβήτηση μιας ορισμένης συμβολικής τάξης πραγμάτων που συμβαδίζει ή όχι, με τις υπάρχουσες ηγεμονίες. Σε αυτό το πλαίσιο, το πραγματικό ζήτημα αφορά τις μορφές που μπορεί να πάρει η Πολιτική Ψυχολογία και τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους μπορεί να συμβάλει στην αμφισβήτηση της κυρίαρχης ηγεμονίας. Το πραγματικό ερώτημα με άλλα λόγια, έχει να κάνει με τον πολιτικό ρόλο της Πολιτικής Ψυχολογίας. Ήδη η στροφή στη νευροεπιστήμη και οι προτεινόμενες ερμηνείες για το διαφορετικό νευρολογικό υπό-

βαθρο των συντηρητικών έναντι των φιλελεύθερων, αποτελούν ένα επικίνδυνο πεδίο επανάκαμψης της συντηρητικής ιδεολογίας και του ατομοκεντρισμού.

Από τη στιγμή που δεχόμαστε ότι οι ταυτότητες δεν είναι ποτέ δεδομένες εκ των προτέρων αλλά αποτελούν πάντοτε αποτέλεσμα διαδικασιών ταύτισης, ότι δημιουργούνται στο λόγο, το ερώτημα που τίθεται είναι τι είδους ταυτότητες θα πρέπει να προάγουν οι κοινωνιοψυχολογικές πρακτικές. Ασφαλώς όσοι από μας υποστηρίζουν ότι πρέπει να φέρουμε στο φως όσα απωθούνται από την κυρίαρχη συναίνεση, θα προσεγγίσουν αυτό το ερώτημα με πολύ διαφορετικό τρόπο από ό,τι όσοι έχουν ως στόχο την παραγωγή συναίνεσης. Σύμφωνα με την κριτική προσέγγιση, η κοινωνιοψυχολογική ματιά υποδαυλίζει τη διαφωνία και καθιστά ορατά όλα εκείνα που τείνει να επισκιάσει και να καλύψει η κυρίαρχη συναίνεση. Σε αυτό το πλαίσιο, θεωρώ ότι οι παρούσες εργασίες θίγουν πλευρές μιας πολιτικής πραγματικότητας που δεν είναι άμεσα ορατή.

Βιβλιογραφία

- Baka, A., Figgou, L., & Triga, V. (2012). 'Neither agree, nor disagree': a critical analysis of the middle answer category in Voting Advice Applications. *International Journal of Electronic Governance*, 5(3-4), 244-263.
- Δικαίου, Μ., Φίγγου, Ε. & Μπάκα, Α. (2010). Κοινωνιοψυχολογική έρευνα και ιδεολογία: το παράδειγμα των μειονοτικών ομάδων. Στο Σ. Παπαστάμου, Γ. Προδρομίτης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ. Εκδ.) *Κοινωνική σκέψη, νόηση και συμπεριφορά: 29 Έλληνες κοινωνικοί ψυχολόγοι ανα-κρίνουν την επιστήμη τους* (σελ. 409-432). Αθήνα: Πεδίο.
- Figgou, L. & Condor, S. (2007). Categorizing category labels in interview accounts about the 'Muslim minority' in Greece. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(3), 439-459.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical και Democratic Politics*. Λονδίνο: Routledge.

- Μαρκουλίδης, Δ., & Δικαίου, Μ. (2005) (Επιμ. Έκδ.). *Πολιτική ψυχολογία: Προβλήματα και προοπτικές*. Αθήνα: Δαρδανός Τυπωθήτω.
- Mouffe, C. (2005). *On the Political*. London: Routledge.
- Mouffe, C. (2014) (Eds). *Gramsci and Marxist Theory*. London: Routledge.
- Huddy, L., Sears, D. O., & Levy, J. S. (2013) (Eds.). *The Oxford handbook of political psychology*. Oxford University Press.
- Παπαστάμου, Σ. & Mugny, G. (2008) (Επιμ. Εκδ.). *Μειονότητες και Εξουσία: Μια Κοινωνιοψυχολογική και Πειραματική Προσέγγιση της Κοινωνικής Επιρροής και Συμπεριφοράς των Μειονοτήτων*. Αθήνα: Πεδίο.
- Sapountzis, A., Figgou, L., Bozatzis, N., Gardikiotis, A., & Pantazis P. (2012). 'Categories We Share': Mobilising Common In-groups in Discourse on Contemporary Immigration in Greece. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 23(4), 271-361.
- Schmitt, C. (1976). *Η έννοια του πολιτικού* (Επιμ. Εκδ., Γ. Σταμάτης). Αθήνα : Κριτική.
- Σταυρακάκης, Γ. & Σταφυλάκης, Κ. (2008) (Επιμ. Εκδ.). *Το Πολιτικό στη Σύγχρονη Τέχνη*. Αθήνα: Εκκρεμές.
- Χαρίτου-Φατούρου, Μ. (2003). *Ο βασανιστής ως όργανο της κρατικής εξουσίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Χρυσόχου, Ξ. (2005). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Χρυσόχου, Ξ. & Ιατρίδης Τ. (2012). *Όψεις της Ηγεμονίας στις Φιλελεύθερες Κοινωνίες*. Αθήνα: Πεδίο.